

БОРІТЬБА ЗА ДИПЛОМАТИЧНЕ ВИЗНАННЯ УСРР НІМЕЧЧИНОЮ: ОБСТАВИНИ
УКЛАДАННЯ РАПАЛЛЬСЬКОГО ДОГОВОРУ

Міжнародну правосуб'єктність держави, які прагнуть утвердження своєї незалежності, набувають в процесі складання міждержавних договорів та угод. Звичайно, складання міждержавного договору має метою врегулювання певних відносин між державами, але його наявність вже є відзнакою визнання державності де-юре партнером складеного договору.

Радянська Україна з початком 1920 р. здійснила прорив дипломатичної блокади, яка виникла коло неї та інших радянських республік. На спільному засіданні ВУЦВК і Раднаркому 16 березня 1920 р. було прийнято постанову:

«Ввиду вступлення УСРР в переговори с иностранными государствами Президиум Ц.И.К. и Совнарком Украины постановляет:

1. Образовать при Совете Народных Комиссаров Комиссию по Иностранным делам.

2. Возложить обязанности Народного Комиссара по Иностранным делам на Председателя Совета Народных Комиссаров тов. Раковского» [1].

Новий наркомат посилює активність України на міжнародній арені: в Ригу для переговорів з урядом Латвії були відряджені Е. Квірінг і О. Шумський, потім вони разом з А. Йоффе вели переговори про мирний договір з Польщею, повноважні представники України Ф. Кон і Ю. Коцюбинський брали в Москві участь в переговорах про встановлення нормальних політичних та економічних відносин з прибалтійськими країнами. Тому вже на початку 1921 р. був підписаний мирний договір між Україною і Литвою, незабаром були встановлені дипломатичні відносини з Латвією та Естонією, а наприкінці року досягнуті домовленості про встановлення дипломатичних відносин з Австрією. В січні 1922 р. делегація на чолі з М.Фрунзе уклала в Анкарі українсько-турецький договір про дружбу та братерство.

Перша спроба УСРР встановити дипломатичні відносини з Німеччиною була зроблена ще у 1921 р. В урядовій ноті, надісланій головою Раднаркому України Християном Раковським до Берліну 6 лютого, відмічалось прагнення українського уряду до «відновлення нормальних дипломатичних відносин між Німеччиною й Україною», вважаючи при цьому, що радянська влада на Україні є правонаступницею влади Центральної Ради і гетьмана Скоропадського [2, с.289]. В той час, ця нота не викликала ентузіазму в політичних колах Німеччини – до радянських республік придивлялися із значною часткою обережності. Але вже в квітні в Берліні було укладено домовленість між УСРР та Німеччиною по обмін військовополоненими та інтернованими громадянами. Це вже означало визнання УСРР Німеччиною де-факто [3, с.176]. Тоді ж у квітні 1921 р. був підписаний й протокол про обмін представниками по всіх справах, що стосуються торгових відносин між Українською Соціалістичною Радянською Республікою і Німеччиною [2, с.461–462].

В січні 1922 р. державами Антанти на Канській нараді було прийняте рішення про проведення в Генуї конференції європейських держав для врегулювання фінансово-економічних проблем, що виникли в повоєнні роки. Для участі в конференції були запрошені Росія і країни, переможні в Першій світовій війні, у тому числі й Німеччина. Хоча формально радянська делегація на конференції мусила представляти Російську Федерацію, напередодні її від'їзду в Геную представники радянських республік підписали в Москві угоду про захист Росією на Генуезькій конференції інтересів всіх радянських республік [4, с.447].

Раніш, вченими [5, с.45–46] висловлювалася думка, що уповноваження Росії Україною та іншими радянськими республіками представляти їх інтереси на цій конференції обмежувало можливість України, бо сприяло більшій інтеграції республік у коло Росії й посилювало становище Росії. Але, на наш погляд, детальний аналіз документів і літератури про події того часу дає можливість стверджувати, що наслідком для України від такої опосередкованої участі в конференції були і певні здобутки. Вони створилися в першу чергу через те, що голова українського уряду Х.Раковський, який представляв Україну в радянській делегації, грав ключову роль в її роботі (навіть планувалося, що у разі від'їзду керівника делегації Г.В. Чичеріна з Генуї – той їхав на конференцію не зовсім здоровим – Раковський буде одним із тих, хто його замінить [17]), тим чи іншим чином сприяв відстоюванню інтересів України. Головну і навіть вирішальну роль відіграв український прем'єр в численних неофіційних переговорах як до початку, протягом конференції, так і в її кулуарній діяльності.

На той час Х. Раковський вже мав достатній досвід дипломатичної роботи і зв'язки в багатьох країнах Європи. Зважаючи на це, Ленін після одержання Росією запрошення на Генуезьку конференцію писав до Політбюро ЦК РКП(б) про необхідність почати приватні переговори з німцями щодо майбутніх контактів у Генуї, в зв'язку з чим наполягав на прискоренні від'їзду Раковського до Європи [6].

Як свідчать документи, 17 січня 1922 р. Рада Народних Комісарів України дозволила голові Раднаркому Х. Раковському місячну закордонну відпустку [7]. В інтерв'ю напередодні від'їзду він повідомив читачів столичної газети «Вісті», що його поїздка не має політичного характеру, а має на меті розвиток зовнішньоекономічних зв'язків (малася на увазі реалізація українського замовлення на посівний матеріал). «Однак, – особливо відзначив Раковський – у разі потреби я візьму на себе завдання Радянської влади» [8]. Але практично вся закордонна мандрівка Раковського була присвячена завданню набуття міжнародного визнання радянських республік.

Свою неофіційну місію Християн Георгійович почав з Берліну, де зустрівся з міністром закордонних справ Німеччини В.Ратенау й іншими відомими йому з попередньої роботи в Німеччині політичними діячами, зондував їхні позиції, інформував про наміри радянських республік, активно сприяв налагодженню радянсько-німецьких відносин і одержанню в подальшому німецької позики [9, с.416–417]. 12 лютого Раковський заявив в інтерв'ю «Фосише Цайтунг», що радянські республіки готові, хоч цю хви-

лину, укласти з Німеччиною договір, бо як радянські республіки не можуть обійтися без капіталістичних країн, так і капіталістичні країни зацікавлені у радянських республіках – в їхніх сировинних ресурсах, ринках і т.п. [10]. У Берліні Раковський не випускає з уваги і «французьку карту»: він мав так само контакти з діловими людьми з Франції і французькими журналістами [9, с.419–420]. Кореспондент французької «Матен», називаючи з деяким здивуванням представника більшовицької держави « щирим джентльменом», оприлюднив бесіду з ним. У цій неофіційній розмові Раковський, виступаючи як приватна особа, піддав розголосу принципову позицію радянської делегації на майбутній конференції в Генуї: «Якщо з нами мають намір ввійти у відносини, поставивши при цьому умови, несумісні з нашою політичною самостійністю, якщо, коротше говорячи, нас захочуть третирувати як колонію, то Генузька конференція не створить нічого тривкого нового і нічого вигідного для жодної з зацікавлених сторін. Навпаки, якщо з нами мають намір почати переговори як із державою суверенною і корисною для світового господарства, то ми маємо у своєму розпорядженні достатні ресурси, щоб задовольнити бажання усіх держав» [10].

Переїхавши з Берліна в Прагу, Раковський провів конфіденційні переговори з прем'єр-міністром і міністром закордонних справ Чехословаччини Е.Бенешем. І хоча раніш Бенеш застерігав уряд Великобританії від усілякої поспішності у визнанні більшовиків [9, с.422], але вже після візиту Раковського він відвідав Париж і Лондон, де, як повідомляла радянська преса, у бесідах із керівниками урядів Франції і Великобританії стверджував, що поліпшення економічної і політичної ситуації в Європі прямо пов'язане з встановленням нормальних відносин з радянськими республіками, і висловлював стурбованість відстрочкою початку Генузької конференції [11].

Цією поїздкою Раковського в Європу був підготовлений необхідний ґрунт для роботи радянської делегації в Генуї: було неофіційно повідомлено про її цілі і наміри, виявлені наміри керівних, політичних фінансово-промислових кіл деяких країн щодо визнання радянських республік і співпраці з ними, намічені сфери взаємних інтересів і попереднє неофіційне обговорення можливості угод.

Доповівши колегам в Москві і Харкові про результати поїздки, Раковський як справжній публічний політик звітував перед харків'янами у переповненому театрі Муссурі. За майже тригодинну доповідь він розповів українцям про складне міжнародне становище, про цілі Генузької конференції, про завдання, що стоять перед радянською делегацією. Вимагаючи від Радянської держави сплати боргів царського і Тимчасового урядів, відшкодування націоналізованої власності іноземців, країни Антанти відмовлялися відшкодувати збитки, нанесені ними радянським республікам (а серед них і Україні) інтервенцією і блокадою. А збиток був чималий. Так в Україні з Київського банку було вивезено золота, цінностей і грошей: Денікіним на 79 млн довоєнних карбованців, Петлюрою – 59 млн крб.; знищено – на 8,4 млн. крб. Було висаджено 15 значних залізничних і транспортних мостів, із них 6 мостів через Дніпро. Величезні, обчислювальні мільйонами

карбованців збитки понесла Україна від руйнації державних споруд, шкіл, військових споруджень, руйнацій на залізниці і товаро–пасажирському флоті, у цукровій і шкіряній промисловості, на пошті і телеграфі...[12]. Деякі з цих цифр були оголошені Х. Раковським і на заключному засіданні фінансової комісії Генуезької конференції.

Перед від'їздом на Генуезьку конференцію Християн Георгійович писав у книзі «Напередодні Генуї»: «Наша делегація буде знаходитись в надзвичайно важких умовах. Проти нашої делегації ми маємо блок держав. Безсумнівно, що всі вони не однаково налаштовані проти нас. Умови різноманітні: одні зацікавлені почати з нами негайно торгівлю, інші зацікавлені скоріше одержати від нас усякі відшкодування. На цьому ґрунті безсумнівно є розбіжності» [13, с.31].

Розбіжності опонентів і були використані радянською делегацією. Її керівництво з початком конференції дало можливість представникам країн Антанти втягнути себе в напівофіційні переговори, що проходили в резиденції Ллойд Джорджа на віллі «Альбертис». Союзники, будучи впевнені в тім, що радянська сторона неминуче піде на угоду з Антантою, поінформували німецьку делегацію через співробітника італійського МЗС А.Джаніні про те, що переговори мають «сприятливий хід» [14, с.58]. Цим і Німеччина запрошувалася до співробітництва, але не на основі рівноправності.

Можливість створення угоди Антанти з Радянською Росією стривожила німецьку делегацію і підштовхнула її до рішучих дій. Тієї ж ночі за розпорядженням Ратенау член делегації А. Мальцан подзвонив у радянську резиденцію і домовився про зустріч. А на ранок 15 квітня він вже розмовляв із Раковським і Йоффе, які з свого боку докладно проінформували Мальцана про переговори з Антантою, оцінюючи їх у цілому як сприятливі для обох сторін [14, с.58]. Співрозмовники обережно зондували один одного щодо наміченої угоди, і Раковський з Йоффе заявили Мальцану, що незалежно від переговорів з Антантою радянська сторона хотіла б встановити з Німеччиною відносини співробітництва шляхом підписання договору. Більш конкретне його обговорення вони вважали неможливим без Чичеріна – той був зайнятий на переговорах з представниками Антанти у резиденції Ллойда Джорджа.

Бесіда Мальцана в той же день з англійцями, чутки про сприятливе завершення переговорів на віллі «Альбертис», що широко поширювалися з досить авторитетних джерел, підштовхнули німецьку делегацію до рішучих дій. І коли вночі Йоффе повідомив Мальцана, що радянська делегація готова вступити в нові переговори з ними, німецька делегація вирішила прибути ранком у Рапалло, де розташовувалася радянська делегація. Там 16 квітня 1922 р. відбулися російсько–німецькі переговори, що і завершилися підписанням спільних угод про встановлення дипломатичних відносин та порядок врегулювання спірних питань, про принцип найбільшої сприятливості в торгово–економічній сфері, договір, що ввійшов в історію за назвою Рапалльського.

Повідомлення на конференції про угоду між Німеччиною і Росією викликало бурхливу реакцію країн Антанти, що бачили в ньому порушення

Німеччиною єдності колишніх власників і кредиторів Росії. Х. Раковський, виступаючи перед представниками преси, висловив подив членів радянської делегації галасом, що виник навколо російсько–німецького договору, який, на його думку, став першим кроком на шляху до економічного відродження Європи [15].

Договір мав не тільки велике економічне значення для знекровлених війною і розрухою радянських республік. Це був і дипломатичний удар великої політичної сили, що розривав дипломатичну блокаду радянських республік, підвищував їх міжнародний статус. Договір мав велике політичне й економічне значення і для Німеччини – ним відкривався шлях для розвитку рівноправних і взаємокорисних економічних і торгових зв'язків із Радянською Росією. Через два тижні про свою підтримку Рапалльського договору заявили рейхсканцлеру промисловці німецько–східноєвропейського економічного об'єднання [16, с.39], а потім і політико–економічний комітет економічної ради Німеччини [3, с.527].

Наслідки цього договору мали велике значення і для України. Вже в травні 1922 р. питання про розширення Рапалльського договору на інші радянські республіки був піднятий в німецькому рейхстазі [3, с.547; 16, с.50]. А в липні переговори про це розпочались в Берліні (незважаючи на приватну рекомендацію стас–секретарю Німеччини МЗС Мальцану зачекати з цією справою від посла Великої Британії в Німеччині лорда д'Абернона [16, с.51–52]). Складна дипломатична робота з узгодження статей Договору завершилася лише 18 жовтня, а 5 листопада 1922 р. він був підписаний. Українською республікою, на це був уповноважений член ВУЦВК В. Ауссем, від Німеччини договір підписав А. Мальцан [3, с.563].

Таким чином, підписанням міждержавної угоди про розширення Рапалльського договору Німеччина визнала де-юре Радянську Україну [3, с.566].

Список літератури: 1. ЦДІАУ, ф. 2, оп.1, спр. 558, арк. 17. 2. Волковинський В.М., Кульчицький С.В. Християн Раковський: політичний портрет. К., 1990. 3. Советско–германские отношения: От переговоров в Брест–Литовске до подписания Рапалльского договора. М., 1971. Т.2. 4. Документы внешней политики СССР. М., 1960. Т.4. 5. Греченко В., Ярмиш О. Україна в добу «раннього» тоталітаризму. Х., 2001. 6. В.И. Ленин. Полн. собр. соч. Т.54. 7. ЦДІАУ, ф.2, оп.2, спр. 373, арк.99. 8. Вісті, 1922. 28 січня. 9. Конт Ф. Секретные миссии Раковского в Западной Европе // Дипломатический ежегодник 1989. М., 1990. 10. Известия, 1922. 18 февраля. 11. Известия, 1922. 22 и 23 марта. 12. Известия, 1922. 12 апреля. 13. Раковский Х.Г. Накануне Генуи. М., 1922. 14. Ахтамзян А.А. Генуэзская конференция и Рапалльский договор // Вопросы истории. 1972. №5. 15. Известия, 1922. 22 апреля. 16. Советско–германские отношения. 1922–1925 гг. М., 1977. Ч.1.

Надійшла до редколегії 06.08.03